

УДК 331.25

АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ НЕДЕРЖАВНИХ ПЕНСІЙНИХ ФОНДІВ В УКРАЇНІ

Штепенко К.П., Деркаченко А.В.

Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

Метою статті є визначення сутності теоретичних основ функціонування недержавних пенсійних фондів. Досліджено світовий досвід функціонування недержавних пенсійних фондів. Розкрито особливості функціонування недержавних пенсійних фондів в Україні, здійснено аналіз основних показників діяльності недержавних пенсійних фондів, а також визначено основні проблеми та перспективи їх розвитку.

Ключові слова: недержавний пенсійний фонд, пенсійне забезпечення, пенсійна система, інвестиційний потенціал, інвестиційні ресурси.

Постановка проблеми. Одним із найважливіших здобутків України протягом останніх кількох років є реформування пенсійної системи з метою підвищення рівня соціального захисту населення. Необхідність структурного реформування системи пенсійного забезпечення населення країни є очевидною, виходячи з таких соціально-економічних факторів, як: зростання демографічного навантаження; неспроможність традиційної солідарної системи забезпечити необхідні фінансові ресурси для виплати гідних розмірів пенсій; соціальна несправедливість існуючої системи.

Одними з найактивніших суб'єктів світового ринку капіталу є недержавні пенсійні фонди. Вони здійснюють довгострокове інвестування, трансформуючи вільні кошти підприємств і домогосподарств у інвестиції, що, як показує досвід багатьох країн, сприяє економічному зростанню. Саме ефективне функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень сприятиме як отриманню додаткових виплат, так і мобілізації додаткових джерел інвестиційних ресурсів у економіку України. У зв'язку із цим, на сучасному етапі розвитку національної економіки України постає проблема мобілізації додаткових джерел інвестиційних ресурсів такого потужного інституційного інвестора, як недержавні пенсійні фонди.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вагомий внесок у дослідження теоретико-методологічних засад організації недержавного пенсійного забезпечення внесли українські науковці Л.Є. Альошина, С.О. Біла, М.В. Демченко, В.М. Довбня, Т.М. Завора, М.О. Змієнко, Н.А. Телічко, Г.В. Титаренко, О.А. Туманова, Н.В. Черевик, М.П. Шаваріна, Н.В. Шаманська, З.Г. Ватаманюк, О.Л. Дорош та ін. Проте, на нашу думку, питання активізації інвестування у недержавні пенсійні фонди (НПФ) досліджені недостатньо та потребують подальших наукових розробок.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність значної теоретичної бази з досліджуваного питання, у вітчизняній науковій практиці до сьогодні відсутні ґрунтовні дослідження, що розкривають аналіз діяльності недержавних пенсійних фондів в Україні та визначення основних проблем та перспектив розвитку.

Ціль статті. Головною метою дослідження є аналіз діяльності недержавних пенсійних фондів

в Україні, а також виявлення основних проблем та перспектив їх розвитку на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Організація пенсійного забезпечення, яке відповідає вимогам ринкової економіки – це одна із найважливіших завдань, яку необхідно вирішити в соціальній сфері. У розвинутих країнах використовується багаторівневе пенсійне забезпечення, яке охоплює солідарну систему, обов'язкове накопичення та добровільне формування пенсійних коштів за рахунок діяльності недержавних пенсійних фондів. Така структура сприяє забезпеченню обов'язкового прожиткового мінімуму пенсіонерам, а також запровадженню механізмів, за допомогою яких громадяни можуть заощаджувати кошти, отримують гарантію щодо мінімального соціального захисту, стимулює населення дбати про власну забезпечену старість та створює всі умови для розвитку потужного внутрішнього інвестиційного ресурсу.

Пенсійна реформа в країнах Європи і світу, що знаменувала собою створення накопичувальних пенсійних систем та перехід до трирівневих моделей, розпочалася не так давно.

Проте світовий досвід свідчить про те, що діяльність недержавних пенсійних фондів (НПФ) сприяє збільшенню обсягів інвестування реального сектору економіки, використовуючи раніше не задіяні приватні пенсійні активи, що виступає необхідною умовою розвитку економічної системи будь-якої держави. За досить короткий час розвиненим країнам вдалося вирішити питання достойного пенсійного забезпечення громадян. Світові пенсійні активи накопичувальних фондів 16 найбільших ринків світу за останні 10 років збільшилися майже вдвоє і на початок 2016-го склали \$35,3 трлн. Така гігантська цифра відповідає 80% сукупного ВВП цих країн. В Україні пенсійні активи не перевищують 1% ВВП. Для прикладу, у США та Австрії пенсійні фонди концентрують понад 90% ВВП, Голландії – 120%, Швейцарії – 113% [6, с. 217]. Провідну роль на глобальному пенсійному ринку відіграє США: на початок 2016 року обсяг пенсійних активів у Сполучених Штатах становив майже \$22 трлн. До п'ятірки лідерів також входять Велика Британія (\$3,2 трлн), Японія (\$2,7 трлн), Австралія (\$1,5 трлн), Канада (\$1,5 трлн). Середня пенсія в даних країнах складає близько 1500 дол./міс. при здійсненні щомісячних внесків на рахунок недержавних пенсійних фондів в розмірі 15-18% від доходу [5].

Внаслідок зростання та поширення недержавного пенсійного забезпечення в провідних кра-

інах світу, доцільно провести аналіз недержавного пенсійного забезпечення в Україні, виявити основні проблеми та перспективи розвитку.

Розбудова системи недержавного пенсійного забезпечення (далі – НПЗ), яка являє собою третій рівень пенсійної системи України, здійснюється починаючи з 2004 року після набрання чинності Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення». Основу такої системи становлять недержавні пенсійні фонди.

Відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» недержавний пенсійний фонд (НПФ) – це юридична особа, яка має статус неприбуткової організації (непідприємницького товариства), функціонує та здійснює свою діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснює пенсійні виплати учасникам фонду [1].

Діяльність НПФ полягає у акумулюванні активів учасників даного пенсійного фонду та збереженні їх обсягів та вартості, через провадження інвестиційної діяльності. Саме дохід від інвестиційної діяльності дає можливість компенсувати інфляційні ризики, а також збільшувати загальний обсяг активів кожного окремого учасника НПФ. Головна мета функціонування НПФ – забезпечення додатковим доходом учасників фонду після їх виходу на пенсію, оскільки державне пенсійне забезпечення недостатнє. Крім цього, рівень фінансової безпеки НПФ щодо виконання зобов'язань перед учасниками фонду є вищим, ніж у інших фінансових інститутів, оскільки активи учасників НПФ (фізичних осіб) відокремлені від активів його засновників і роботодавців – вкладників НПФ, а також встановлені кількісні обмеження щодо інвестування пенсійних активів.

Розглянемо, яку роль займають недержавні пенсійні фонди України на основі аналізу основних показників діяльності недержавних пенсійних фондів.

Станом на 30.06.2016 р. в Державному реєстрі фінансових установ містилася інформація про 66 недержавних пенсійних фондів та 22 адміністратори НПФ. У 2015 році у Державному реєстрі налічувалось 72 НПФ та 23 адміністратори, тобто у 2016 році відбувається їх зменшення, що є негативною тенденцією. На зменшення кількості НПФ значною мірою вплинули кризові тенденції, оскільки недержавні пенсійні фонди є безпосередніми учасниками фінансового ринку.

Згідно з даними Державного реєстру фінансових установ недержавні пенсійні фонди зареєстровано у 8 регіонах України (рис. 1).

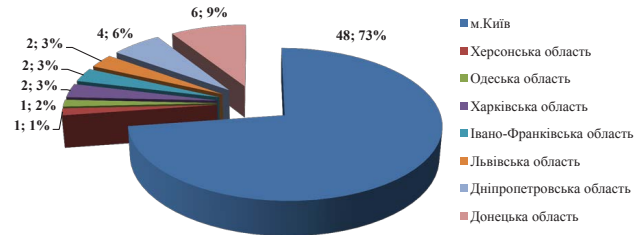

Рис. 1. Територіальний розподіл недержавних пенсійних фондів станом на 30.06.2016

Джерело: розроблено авторами на основі [2]

Найбільша кількість НПФ зосереджена у м. Києві – 48 (або 72,7% від загальної кількості зареєстрованих). Відповідно до територіального розподілу недержавних пенсійних фондів можна зробити висновок про надзвичайну їх централізацію та нерівномірність, що ускладнює доступ до них населення переважною більшістю регіонів.

Динаміка основних показників діяльності недержавних пенсійних фондів представлена в табл. 1.

Як бачимо, загальна кількість учасників НПФ станом на 30.06.2014 складала 837,7 тис. осіб, то у 2015 р. даний показник зменшився на 0,5% порівняно з 2014 р., а у 2016 р. зменшився на 0,3% порівняно з 2015 р. та склав 831,2 тис. осіб (рис. 2).

Очевидно, на зменшення приросту даних показників вплинула фінансова криза, внаслідок

Таблиця 1

Динаміка основних показників діяльності недержавних пенсійних фондів

Показники	Станом на 30.06.2014	Станом на 30.06.2015	Станом на 30.06.2016	Темпи приросту	
				станом на 30.06.2015/ станом на 30.06.2014	станом на 30.06.2016/ станом на 30.06.2015
Кількість укладених пенсійних контрактів, тис. шт.	56,5	56,5	60,7	0%	7,4%
Загальна кількість учасників НПФ, тис. осіб	837,7	833,5	831,2	-0,5%	-0,3%
Загальна вартість активів НПФ, млн. грн.	2381,3	2157,1	2000,3	-9,4%	-7,3%
Пенсійні внески, всього, млн. грн.	1722,8	1845,6	1847,8	7,1%	0,1%
– від фізичних осіб	114,0	74,9	83,0	-34,3%	10,8%
– від фізичних осіб-підприємців	0,2	0,2	0,2	0%	0%
– від юридичних осіб	1608,3	1770,5	1763,9	10,1%	-0,4%
Пенсійні виплати, млн. грн	339,7	502,2	580,2	47,8%	15,5%
Сума інвестиційного доходу, млн. грн	1167,6	1014,6	917,6	-13,1%	-9,6%
Прибуток від інвестування активів недержавного пенсійного фонду, млн. грн.	1013,4	822,6	698,0	-18,8%	-15,1%
Сума витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, млн. грн.	154,2	192,0	219,6	24,5%	14,4%

Джерело: розроблено авторами на основі [2]

якої реальні доходи населення зменшилися майже вдвічі, що призвело до значного скорочення заощаджень населення. Відповідно зменшився й темп приросту таких показників, як загальні активи недержавних пенсійних фондів.

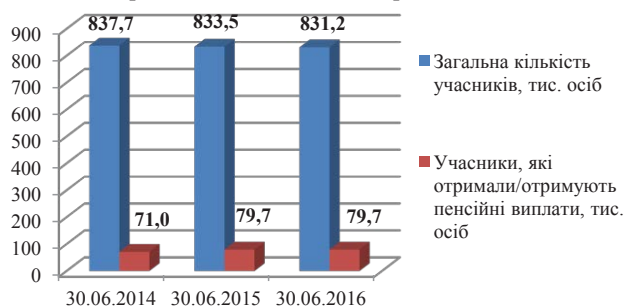

Рис. 2. Динаміка кількості учасників недержавних пенсійних фондів у 2014-2016 рр., тис. осіб

Джерело: розроблено авторами на основі [2]

Загальна вартість активів, сформованих недержавними пенсійними фондами, станом на 30.06.2016 становила 2 000,3 млн. грн., що на 7,3%, або на 156,8 млн. грн. менше в порівнянні з аналогічним періодом 2015 року та на 16,0%, або на 381,0 млн. грн. менше в порівнянні з аналогічним періодом 2014 року (рис. 3).

Рис. 3. Динаміка основних показників системи НПЗ у 2014-2016 рр., млн. грн.

Джерело: розроблено авторами на основі [2]

Одним із основних якісних показників, які характеризують систему НПЗ, є сплачені пенсійні внески. Сума пенсійних внесків станом на 30.06.2016 р. становить 1 847,8 млн. грн., збільшившись протягом дванадцяти місяців на 0,1% (2,2 млн. грн.). Порівняно з 30.06.2014 р. сума пенсійних внесків станом на 30.06.2015 р. збільшилась на 7,1% (122,8 млн. грн.). У загальній сумі пенсійних внесків станом на 30.06.2016 р. 95,5%, становлять пенсійні внески від юридичних осіб, на яких припадає 1 763,9 млн. грн.

На збільшення суми пенсійних внесків вплинуло:

- станом на 30.06.2016 р. збільшення суми пенсійних внесків від фізичних осіб на 10,8% (8,1 млн. грн.) та зменшення суми пенсійних внесків від юридичних осіб на 0,4% (6,6 млн. грн.);

- станом на 30.06.2015 збільшення суми пенсійних внесків від юридичних осіб на 10,1% (162,2 млн. грн.) та зменшення суми пенсійних внесків від фізичних осіб на 34,3% (39,1 млн. грн.).

Важливим для визначення рівня попиту на послуги НПФ окремих груп клієнтів є аналіз

пенсійних внесків у розрізі окремих груп економічних суб'єктів, зокрема фізичних та юридичних осіб, а також фізичних осіб-підприємців.

Зростання пенсійних внесків від юридичних осіб свідчить про те, що підприємства здійснюють пенсійне забезпечення своїх працівників шляхом здійснення періодичних виплат пенсійних внесків, що є позитивною рисою їх функціонування.

Сума інвестиційного доходу недержавних пенсійних фондів у 2015-2016 рр. зменшилась на 13,1% та 9,6% відповідно і складає у 2016 р. 917,6 млн. грн. порівняно з 1167,6 млн. грн. у 2014 році, що є негативним та свідчить про зменшення задоволення інвестиційних потреб реального сектору економіки шляхом перерозподілу вільних фінансових ресурсів суб'єктів господарювання та населення [5, 57].

Для захисту від втрат, збереження та примноження активи НПФ інвестуються у різні фінансові інструменти. На початок 2016 року активи НПФ були інвестовані в державні та корпоративні облигації, в акції українських емітентів, в грошові кошти, розміщені на депозитах банківських установ, в банківські метали, об'єкти нерухомості (рис. 4).

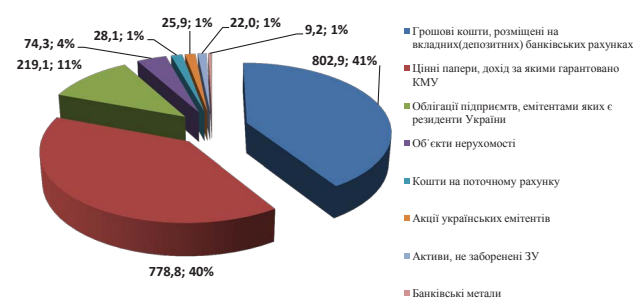

Рис. 4. Структура інвестованих пенсійних активів станом на 30.06.2016, млн. грн.

Джерело: розроблено авторами на основі [2]

Для НПФ властиво формувати портфель, до якого входять об'єкти інвестування з мінімальним ступенем ризику. Тому особливого значення набуває вибір інвестиційних інструментів, використовуючи які НПФ зможуть забезпечити захист грошових коштів населення від інфляційних процесів і при цьому отримувати визначений приріст капіталу.

Метою інвестування пенсійних активів є, насамперед, збереження пенсійних заощаджень громадян. Тому стратегія інвестування недержавних пенсійних фондів є більш консервативною, ніж у інших фінансових установ.

Станом на 30.06.2016 переважними напрямками інвестування пенсійних активів (рис. 4) стали депозити в банках (40,1% інвестованих активів), цінні папери, дохід за якими гарантовано Кабінетом Міністрів України (38,9%), облигації підприємств, емітентами яких є резиденти України (11,0%), акції українських емітентів (1,3%). Для порівняння в Німеччині, Канаді, Великобританії, США структура активів пенсійних фондів значно відрізняється і переважними напрямками інвестування є акції, державні облигації та пайові фонди, що пов'язано з високим рівнем розвитку фондового ринку, та незначна частка (до 5%) припадає на депозити [5].

Загальний дохід недержавних пенсійних фондів, отриманий від інвестування пенсійних активів, станом на 30.06.2016 р. становив 917,6 млн. грн., зменшившись у порівнянні зі станом на 30.06.2015 р. на 97,0 млн. грн., або на 9,6% (рис. 5).

Рис. 5. Динаміка суми інвестиційного доходу, прибутку від інвестування активів НПФ 2014-2016 рр., млн. грн.

Як бачимо, відбувається значне скорочення прибутку від інвестування активів недержавних пенсійних фондів, зокрема на 190,8 тис. грн. (18,8%) у 2015 році та на 124,6 тис. грн. (15,1%) у 2016 році.

Таким чином, аналіз динаміки основних показників діяльності недержавних пенсійних фондів свідчить про негативні їх тенденції. Як бачимо, темпи приросту основних показників, таких як, кількість укладених пенсійних контрактів, загальна кількість учасників НПФ, загальна вартість активів НПФ, загальна вартість доходу, отриманого від інвестування пенсійних активів є від'ємними, що свідчить про стагнацію у сфері недержавного пенсійного забезпечення. Дані тенденції можна охарактеризувати наступними факторами:

- економічна та політична нестабільність, високий рівень інфляції та знецінення національної грошової одиниці;
- недостатня розвиненість національного фондового ринку, що не дозволяє в повному обсязі реалізовувати усі потенційні можливості використання заощаджень населення (втілених у формі пенсійних активів) в інвестиційних процесах.

– недосконалість законодавчого забезпечення інвестиційної діяльності НПФ,

– низький рівень довіри населення до недержавного пенсійного забезпечення, банківської системи та інших фінансових установ;

– низький фінансовий рівень спроможності громадян для участі у системі недержавного пенсійного забезпечення.

Висновки та пропозиції. Таким чином, недержавне пенсійне забезпечення в Україні розвивається досить повільно, що пов'язано як із загальними тенденціями розвитку економіки, так і низькою платоспроможністю населення, низьким ступенем суспільної довіри до фінансових інститутів, нерозвиненістю фондового ринку, низьким рівнем державного стимулювання. Тому розвиток та функціонування НПФ є перспективним напрямом у процесі формування потужного та стабільного інвестиційного ринку в Україні як на мікро-, так і на макрорівнях.

Для розвитку НПФ необхідне залучення коштів широких верств населення. Тому перспективним напрямом є активне зацікавлення громадян у індивідуальній участі в НПФ та забезпечення надійності отримання учасниками пенсійних фондів додаткових виплат. Для цього необхідно регулярно інформувати громадян про переваги НПФ в порівнянні з іншими інструментами довгострокового накопичення. Крім цього, необхідно надавати гарантії щодо здійснення фондами пенсійних виплат, а також створювати додаткові механізми захисту пенсійних накопичень.

Таким чином, можна зробити висновки, що недержавні пенсійні фонди необхідно розглядати як фінансові установи, які формують довгострокові фінансові ресурси за рахунок пенсійних внесків суб'єктів господарювання і домогосподарств, трансформують їх в інвестиційний капітал з метою забезпечення прийнятної рівня майбутніх пенсійних виплат і самостійно несуть відповідальність за результати своєї діяльності. В аспекті сучасного стану недержавного пенсійного забезпечення та розрізі переваг даної системи сприятиме економічному зростанню України, державі необхідно докласти максимум зусиль для реформування пенсійної системи та активізації розвитку недержавного пенсійного забезпечення.

Список літератури:

1. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 № 1057-IV. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1057-15>
2. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 30.06.2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nfp.gov.ua/files/DepFinMon/NPF_II_kv%202016.pdf
3. Завора Т.М. Недержавні пенсійні фонди як інституційний інвестор в реальний сектор економіки України / Т.М. Завора, С.С. Білько // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://77.121.11.9/handle/PoltNTU/203>
4. Кривобок Ю. Проблеми та перспективи розвитку недержавних пенсійних фондів // [Електронний ресурс] / Ю. Кривобок // Вісник Пенсійного фонду України. – 2011. – № 4. – С. 10–11. – Режим доступу: http://pension.kiev.ua/files/visnyk_apr11_p10_11.pdf
5. Світовий досвід пенсійного забезпечення. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Economics/165860>
6. Шевченко Н. Інвестиційна діяльність недержавних пенсійних фондів: проблеми та перспективи розвитку недержавного пенсійного забезпечення / Н. Шевченко, В. Даценко // Україна: аспекти праці. – 2012. – № 1. – С. 3–7.

Штепенко Е. П., Деркаченко А.В.

Полтавский национальный технический университет имени Юрия Кондратюка

АНАЛИЗ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НЕГОСУДАРСТВЕННЫХ ПЕНСИОННЫХ ФОНДОВ В УКРАИНЕ

Аннотация

Целью статьи является определение сущности теоретических основ функционирования негосударственных пенсионных фондов. Исследован мировой опыт функционирования негосударственных пенсионных фондов. Раскрыты особенности функционирования негосударственных пенсионных фондов в Украине, осуществлен анализ основных показателей деятельности негосударственных пенсионных фондов, а также определены основные проблемы и перспективы их развития.

Ключевые слова: негосударственный пенсионный фонд, пенсионное обеспечение, пенсионная система, инвестиционный потенциал, инвестиционные ресурсы.

Shtepenko E.P., Derkachenko A.V

Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University

ANALYSIS OF NON-STATE PENSION FUNDS IN UKRAINE

Summary

The aim of article is definition the theoretical foundations of the functioning of private pension funds. Global experience of pension funds was investigated. The features of the functioning superpower pension funds in Ukraine was analyzed, the analysis of the main indicators of private pension funds, as well as the basic problems and prospects of their development.

Keywords: pension fund, pension, pension system, investment potential, investment resources.